ID-DWELL F'MALTA FI ŻMIEN L-ORDNI

Lil dawk kollha li jagħmlu sehem mill-"Għaqda tal-Kittieba tal-Malti", *dan iċ-ċkejken xogħol tiegħi, b'qima nâti.*

I

F'Ġunju ta' l-1770, fi żmien li kien jaħkem Malta l-Gran Mastru Pintu, ġie jagħmel żjara lil Gżiritna wieħed vjaġġatur Ingliż jismu Patrizju Brydone, u, fi ktieb li kiteb fuq l-artijiet li żar (1), isemmi fuq id-dwell li kien isir hawn Malta mill-Kavalieri, fejn igħid «li fid-dinja kollha aktarx illi d-dwell f'Malta biss kien imħolli li jsir mil-Liġi, għax, (igħid hu), billi l-Ordni ġie mwaqqaf fuq sisien ħorox u romantiċi ta' Kavallerija, il-Kavalieri jidhrilhom li jekk ma jħallux isir id-dwell, ikunu qegħdin imorru kontra s-sisien li semmejna; iżda, biex ma tantx tista' ssir ħsara, id-dwell iħalluh isir taħt dawn il-pattijiet li huma kurjużi tassew : Hadd ma jista' jiddwella ħlief fi triq waħda tal-Belt; kull min jiddwella xi mkien ieħor jaqa' taħt il-ħruxija tal-Liġi; u kull min ikun qiegħed jiddwella, ikollu jieqaf u ma jissoktax jiddwella aktar, meta ġġiegħlu mara, qassis, jew Kavalier, taħt l-aktar pieni ħorox jekk ma jobdix.

« Taħt dawn il pattijiet, f'nofs ta' Belt kbira, wieħed jista' jaħseb li, aktarx, hi ħaġa ma tistâx tkun li d-dwell f'Malta jispiċċa bit-tixrid tad-demm; iżda m'hux hekk: aħna (Brydone) mal-ħajt ta' din it-triq għaddejna mal-għoxrin salib, li dawn ġew maħżuża għal dawk il-Kavalieri li baqgħu mejta fid-dwell, billi fejn jaqa' xi ħadd mejjet fid-dwell, iħożżu salib mal-ħajt.

« Xi tliet xhur qabel (ma Brydone ġie Malta), żewġ Kavalieri kellhom xi jgħidu bejniethom fil-ħin li kienu jilagħbu l-biljard, u wieħed minnhom barra milli għajjar ħafna lil sieħbu,

(1) Brydone kiteb bl-Ingliż: iżda, billi l-Ktieb tiegħu ngħoġob ħafna, ġie maqlub u stampat bil-Franċiż, bil-Ġermaniż u bit-Taljan ukoll.

farfarlu daqqa ta' ħarta wkoll: iżda, wara dana kollu, meta l-imsawwat stieden għad-dwell lil-ieħor, dan ma riedx jiddwella b'għaġeb kbir ta' kullħadd; għax qabel, li Kavalier ma jilqâx stedina għad-dwell ma kienet insemgħet qatt f'Malta; u għad illi sieħbu reġa stiednu għat-tieni darba għad-dwell, dak li sawwat issokta jwebbes rasu u ma riedx jiddwella, għalkemm kellu żmien biż-żejjed biex jaħseb kemm se'r jeħel, talli ma laqâx l-istedina għad-dwell.

«Dak il-Kavalier li ma riedx jiddwella, ġie mwaħħal li jagħmel *emenda onorevoli* fil-Knisja ta' San Ġwann għal ħamsa u' għerbin jum wara xulxin, ħames snin f'ħabs mudlam (fil-Guva) u wara, jiġi mitfugħ għal għomru fil-ħabs tal-Kastell. Il-Kavalier li qala' d-daqqa ta' ħarta hu ddisonorat ukoll; billi ma kellux ix-xorti li jtaffi bid-demm ta' sieħbu l-insult li qala'».

Dan qalu Brydone, iżda mhux kollu minnu: il-Ġrajja tal-Kavalier, li weħel il-ħabs talli ma riedx jiddwella, ma hi minnha xejn, għax l-Ordni m'hux talli ma kienx iwaħħal lil min ma jilqâx l-istedin għad-dwell, iżda kien jagħmel kemm jista' biex iżomm li ma jsir ebda dwell. Dak il-Kavalier ġie mwaħħal il-ħabs, m'hux għax ma riedx jiddwella, iżda għax għajjar u ta daqqa ta ħarta lil Kavalier ieħor f'waħda mill-Bereġ: ħaġa li kienet mibgħuda ħafna minn l-Ordni, u għaliha saru Liġijiet ħorox wisq; bħal ma wieħed jista' jâra milli jgħidu l-Istatuti ta' l-Ordni.

Il-Qasma 18, imsemmija: *Delle proibizioni e delle pene*, paragrafu 29, magħmulha mill-Gran Mastru La Cassière, tgħid li meta Kavalier ikollu xi jgħid ma' Kavalier ieħor fxi Berġa u jitgħajru, jitilfu sentejn anzjanità; jekk ikollhom xi jgħidu bejniethom bl-armi jew jâtu xi daqqa ta' ħarta, jiġu mneżżgħa minn Kavalieri, u jekk joqtlu, barra milli jiġu mneżżgħa minn Kavalieri, jiġu wkoll mogħtija f'idejn il-ħaqq.

Kull min kien jiġi mneżża' minn Kavalier, skond il-Qasma 2 par. 48 ta' l-Istatuti, kien jiġi mitfugħ il-ħabs għal għomru. Iżda, billi l-Liġi li kien għamel La Cassière għal min isawwat fil-Palazz u fil-Bereġ, kienet ħarxa ż-żejjed, sitt snin wara li Brydone ġie Malta, jiġifieri fl-1776, fil-Kapitlu Ġenerali li sar minn l-Ordni, il-piena ġiet mibdula f'10 snin fil-Guva (ħabs mudlam) u 10 snin u ġurnata ħabs fil-Kastell.

Brydone żbalja wkoll fil-għadd tal-jiem, meta qal li dak il-Kavalier li sawwat ġie mwaħħal li jagħmel *emenda onorevoli* f'San Ġwann għal ħamsa u għerbin jum wara xulxin, għax

dik il-piena ta' 45 jum, ma tinsabx fl-Istatuti ta' l-Ordni. Il-piena li dak il-Kavalier seta' weħel kienet ta' *Quarantena*, (40 jum) weħidha, inkella b'*Settena* (7 ijiem) magħha, jiġifieri 47 jum, u m'hux 45. (2)

Kif kiteb Brydone, meta semma' s-setgħa li kellhom il-Kavalieri, il-qassisin u n-nisa li jistgħu jwaqqfu d-dwell, iqarraq b'dawk li ma jifhmux u jwaqqa' għaċ-ċajt il-Liġijiet ta' l-Ordni. Tassew li l-Kavalieri kellhom xi setgħa fuq il-Liġijiet tal-Kavallerija l-Qadima: li l-qassisin huma mlibbsa bi lbies qaddis, u għalhekk għandhom is-setgħa tad-dawran; u li n-nisa huma magħmula biex bit-talb tagħhom iħollu lil dak li jkun; iżda fl-Istatuti ta' l-Ordni m'hemm l-ebda Liġi li tatihom dik is-setgħa li semma' Brydone. (3)

(2) Il-piena tal-*Quarantena*, li Brydone sejħilha *emenda onorevoli,* kienet issir hekk: Kull min jeħel *Quarantena*, kien ikollu jsum għal 40 jum wara xulxin; fir-raba' u s-sitt jum, is-sawma kienet tkun ħobż u ilma u jiekol fl-art, u kien irid jidher (fir-raba' u s-sitt jum) quddiem il-qassis ta' l-Ordni, imneżża' mill-ħwejjeġ kollha u ħafi, u fil-ħin li l-qassis jâtih b'virga fuq spalltu, il-Kavalier jibda jkanta s-Salm: *Miserere mei Deus* u talb ieħor; ma kienx jista' joħroġ minn daru ħlief biex imur il-Knisja ta' San Ġwann, liebes libsa twila u bil-Mant ta' Kavalier, fejn ikollu jieħu sehem fl-Uffizzji Divini kollha li jsiru hemm u bla ma jista' jġib armi fuqu.

Il-piena tas-*Settena* kienet issir billi dak li jeħelha jkollu jsum sebat ijiem wara xulxin, u fir-raba' u s-sitt jum, imur quddiem l-artal, ineħħi l-Mant ta' Kavalier, joqgħod għar-rkubtejh quddiem il-Qassis ta' l-Ordni u fil-ħin li l-Qassis jibda jâtih b'virga fuq spalltu, il-Kavalier igħid is-Salm: *Deus misereatur nostri* u talb ieħor. Inbagħad, malli l-Kavalier iqum minn għar-rkubtejh, jieħu l-Mant u jbus lill-Balliju.

Min kien jieħel *Settena* u *Quarantena* flimkien, kien jieħu l-kastig tal-*Quarantena* biss; u min kien jeħel *Settena* jew *Quarantena* għal aktar minn waħda, kien jagħmel il-kastig ta' waħda biss.

Dawn il-pieni, fil-Kapitlu Ġenerali li sar minn l-Ordni fl-1776, ġew imneħħija, u flok is-*Settena* saret il-piena ta' xahar ħabs fil-Kastell, u flok il-*Quarantena*, ta' sitt xhur.

(3) Ara Conti Borch—*Lettres sur la Sicile et l'Isle de Malthe.* Turin, 1782.

Fuq is-Slaleb li ra mal-ħajt, jista' jkun li huma tassew maħżuża għal dawk li waqgħu mejta fid-dwell: din id-drawwa għadha sal-lum li kull fejn imut xi ħadd fit-triq, iħożżu salib mal-ħajt.

Hu minnu li meta fl-1770 Brydone ġie Malta, f'bosta toroq tal-Belt kien jista' jsir id-dwell, iżda m'hux fi triq waħda biss, bħal ma qal hu. Għad li kien isir id-dwell f'xi nħawi tal-Belt, dan ma kienx imħolli li jsir mil-Liġi, bħal ma qal Brydone; biss dawk li kienu jiddwellaw fil-Belt, ma kenux jiġu magħduda bħala ħatja ta' dwell, iżda bħala ħatja li ma semgħux mill-Ħakma li ma tridx li jsir id-dwell; u għalhekk kienu jiġu mwaħħla għal ftit ħabs fil-Kastell, jew, jekk ikun xi Kavalier imqarqaċ, biex jeħilsu minnu, kien jiġi eżiljat minn Malta. Imma min kien jiddwella f'xi nħawi oħra kien jiġi mwaħħal kif titlob il-Liġi ta' l-Ordni fuq id-dwell. U dak li jkun il-ħtija tad-dwell jeħel aktar mill-Kavalier l-ieħor, li, biex ma jitlefx ġiehu, kien ikollu jilqa' l-istedina.

Il-Kavalieri kienu jiddwellaw f'dik it-triq imsemmija minn Brydone, m'hux għax dina t-triq kellha xi privileġġ, bħal ma qal hu, iżda kienu jiddwellaw fiha mħabba li kienet *triq dejqa,* u billi d-dwell irid li ħadd ma j'twarrab minn fejn ikun qiegħed waqt id-dwell, il-Kavalieri, tista' tgħid, dejjem kienu jagħżlu lilha, billi fiha kienu joqogħdu jiddwellaw b'daharhom mal-ħajt, bla ma wieħed ikun jista' jerġa' l-ura, dejjem jilqgħu d-daqqiet ta' xulxin. għax, bid-djuqija ta' dik it-triq, bix-xwabel kienu jilħqu lil xulxin sewwa.

It-triq li fiha kienu jiddwellaw il-Kavalieri, hija msemmija ħafna minn bosta kittieba li kitbu xi rumanzi ta' żmien il-Kavalieri f'Malta, u minn xi oħrajn li kitbu, minn żmien l-Ingliżi, l-hawn, fejn dawn kollha jgħidu, li t-triq li fiha kienu jiddwellaw il-Kavalieri hija STRADA STRETTA dik, fit-triq li tiġi taħt il-Berġa ta' Provenza il-lum il-*Malta Union Club.* Iżda dawn il-Kittieba żbaljaw meta qalu hekk: aktarx imqarqab illi x-xniegħa kienet ġriet li l-Kavalieri l-aktar li kienu jiddwellaw fi *triq dejqa*, u billi fil-Belt għandna triq jisimha STRADA STRETTA,—li tfisser *triq dejqa*—kien hemm xi Kittieb li dik it-*triq* li l-Kavalieri kienu jiddwellaw fiha ħadha bi STRADA STRETTA, u li nbagħad il-Kittieba ta' warajh qalu bħalu; imma dik it-*triq dejqa*, li fiha kien isir id-dwell m'hux STRADA STRETTA kienet, imma STRADA FEDERICO: triq bil-bosta idjaq minn STRADA STRETTA, għax il-Konti ta' Borch, li kiteb fl-1782, jiġifieri fi żmien li għad kien hawn l-Ordni f'Malta, igħid li l-Kavalieri kienu jiddwellaw

f'RUE STRETTA (*Triq dejqa*) li tiġi ma' ġenb il-Palazz tas-Sultan ta' l-Ordni. (4)

It-*triq dejqa,* li tiġi qrib il-Palazz, hija STRADA FEDERICO u m'hux STRADA STRETTA; għax, STRADA STRETTA, jekk wieħed iqis it-tul tagħha, m'hux talli ma tiġix fil-qrib tal-Palazz, iżda tiġi mbiegħdha minnu qatigħ.

Isaħħaħ ukoll il-kitba tal-Konti ta' Borch,—jiġifieri li t-triq li fiha kienu jiddwellaw il-Kavalieri kienet STRADA FEDERICO—dwell li sar fi STRADA FEDERICO, u li aħna sibnieh f'wieħed mill-Manuskritti tal-Bibljoteka, fejn fid-dwell li sibna u li aħna l-quddiem bi ħsiebna nġibuh, dik it-triq ma nsibuhiex imsemmija b'isimha: iżda b'laqamha: *It-triq id-dejqa ta' San Duminku*; u din it-triq (Strada Federico) kienu jgħidulha hekk ukoll, imħabba li tiġi qrib il-Knisja ta' San Duminku.

Mela, ġa la darba l-lum, f'dana l-Għadd tal-MALTI, urejna x'kien hemm tajjeb u ħażin filli kiteb Brydone fuq id-dwell fi żmien l-Ordni f'Malta u f'liema triq sewwa kienu jiddwellaw il-Kavalieri, f'Għadd ieħor inġibu l-Istorja tal-Liġijiet li kien hawn fuq id-dwell fi żmien l-Ordni, flimkien ma' xi dwellijiet li saru u li aħna sibna fit-tfittix li għamilna fil-Bibljoteka u fl-Arkivju ta' l-Ordni, biex għaqqadna dina l-Kitba fuq id-dwell.

Ġużè Gatt

(4) Ara CONTI BORCH—*Lettres sur la Sicile et l'Isle de Malthe.* Turin, 1782.

TBEŻBIŻA

Lil dak il-Ħabib li stagħġeb li fl-Ortografija tagħna daħħalna il-Q (għall-Qof) flok il-K, ingħidulu li jitlob lill-ħabibu tal-Kajr biex jitkixxiflu il-għala kliem bħal Bulaq u Iraq li sa ftit ilu kienu jinkitbu (ħażin) Bulak u Irak issa—sa fit-timbri ta' l-ittri—qegħdin jinkitbu BULAQ u IRAQ—bil-Q u mhux bil-K.

S.